

Spiritul antreprenorial și valorile ortodoxe

drd. ȚIFREA(căsătorită Filip) Elena¹, FILIP Bogdan Alexandru²

¹ Școala Doctorală de Economie, Iași, conducător științific: prof.dr. Ignat Ion;

² absolvent Master Istorie -Facultatea de Teologie”Andrei Șaguna”, Sibiu

„nu banii sunt răi, ci iubirea de bani(...). Nimic nu e rău din cele ce sunt, decât reua întrebuințare, care vine din negrija minții de a cultiva cele firești”

Sf. Maxim Mărturisitorul¹

Rezumat

Economia și ortodoxia par domenii care promovează valori contradictorii. Studiul nostru pune în paralel două noțiuni care par să nu aibă nimic în comun- antreprenoriatul și valorile ortodoxe.

Prima parte a lucrării reprezintă o imagine în oglindă a modului cum economiștii privesc valorile ortodoxe, respectiv cum văd teologii adunarea de bogății. Principala dilemă care se încearcă a se desluși este dacă într-adevăr ortodoxia încurajează atracția spre putere în detrimentul atracției spre bogăție. Această chestiune constituie de fapt scopul final al lucrării și un posibil răspuns îl vom găsi abia în ultima parte, cea de concluzii.

În cea de-a doua parte se pune în discuție modul în care economiștii și teologii înțeleg sistemul proprietății private, respectiv a proprietății colective. Întrebarea la care se încearcă a se da un răspuns este dacă omul poate fi considerat proprietar sau Dumnezeu este singurul proprietar.

La final, am trasat câteva concluzii bazate pe cercetarea documentară și pe raționamentul inductiv.

1. Introducere

Dileme... Vom porni analiza despre spiritul antreprenorial și valorile ortodoxe prin câte o dilemă aflată la baza fiecărui subcapitol: *Cum privesc economiștii valorile ortodoxe promovate? Cum privesc teologii adunarea de bogății? Poate fi proprietar omul sau Dumnezeu este singurul proprietar?* pentru ca la final să

¹ Sf Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, III, Ediție critică alcătuită de A. Ceres-Gestaldo, Roma, 1963, 4

drd. Țifrea Elena, Filip Bogdan Alexandru

putem schița câteva posibile răspunsuri. Ne propunem, de asemenea, să cercetăm în ce măsură următoarea ipoteză se verifică: ortodoxia încurajează atracția spre putere în detrimentul celei spre bogăție.

În religie și economie au existat adesea elemente de divergență. Nu ne propunem o reconciliere totală, ci dorim să urmărim dacă la nivel de valori promovate pentru progresul economic diferențele sunt atât de mari. Ca și metodologie, analiza este predominant calitativă, iar ca și procedee am folosit, în special procedeul diferenței și pe cel al comparației.

Vom oferi prioritate economiștilor în fundamentarea unor idei legate de religie și progres economic.

2. Ortodoxia din perspectivă economică

Cum privesc economiștii valorile ortodoxe promovate? Spiritul întreprinzător este una din marile căi ale dezvoltării economice și sociale. Studiile au demonstrat că mulți dintre întreprinzătorii cei mai de succes sunt fiii unor profesioniști sau întreprinzători. Ei datorează mare parte a succesului, educației primite de la părinți și contractelor moștenite din familie. Astfel, în majoritatea societăților, mobilitatea socială este insuficientă pentru a putea schimba cultura întreprinzătoare numai datorită schimbării originilor elitei întreprinzătoare. În orice caz, întreprinzătorii “pe cont propriu” adoptă adeseori cultura elitei, neglijându-și interesele afacerii în beneficiul activităților sociale și politice și chiar își educă proprii copii într-o urmărire a unei cariere mai “respectabile”.

Un studiu clasic al relației dintre cultură și dezvoltare economică este al lui Max Weber în eseu celebru „*Etica protestantă și spiritul capitalismului*”, (1958)² - un studiu despre modul în care condițiile psihologice pot facilita dezvoltarea capitalismului. În opinia sa, etica calvinistă cu accent pe pietate, determinare și zel, a condus în mare măsură la spiritul capitalismului modern care pune accentul pe raționalitate și disciplină. Weber îl citează pe Sir William Petty (William Petty apud Weber, 1958, p. 179) care atribuie succesul economic din secolul al șaptesprezecelea al Olandei numeroșilor protestanți din această țară care „sunt în cea mai mare parte oameni treji, care cred că munca este o datorie față de Dumnezeu...”.³ Vom vedea în rândurile de mai jos că și alți autori încadrează protestantismul ca o religie ce încurajează performanța economică.

G. Hofstede definea cultura ca pe o ierarhie de preferință a indivizilor unei colectivități pentru bunurile culturale avuție și putere.⁴ Țările care au culturi ca-

² Eseul lui Max Weber a fost publicat pentru prima oară în Germania în 1904-1905

³ William Petty apud Max Weber, (1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Charles Scribner's Sons.

⁴ A se vedea Geert Hofstede, *Managementul structurilor multiculturale*, Editura Economică, București, 1996

racterizate printr-o înaltă preferință pentru putere nu sunt, într-o proporție egală, compatibile cu performanța economică. Pentru România, de exemplu, există elemente care sugerează că fără discuții cultura românească conține o preferință pentru putere mai mare decât țările central-europene. În primul rând, România este o țară de origine latină și, în general, țările latine au, în conformitate cu datele prezentate de Hofstede, norme de putere mai mari (conform ierarhiei lui Hofstede, pentru un total de 39 de țări, 8 țări latine au norme de putere peste medie și numai 3 sub medie); în al doilea rând, în România, biserica prevalentă este cea ortodoxă, care se pare că încurajează nivele mari de putere.⁵

Economistul și sociologul Paul Fudulu în opera sa „*Compatibilitatea marilor religii cu performanța economică*” încadrează ortodoxia la mijlocul celor nouă religii⁶ din punct de vedere al încurajării spiritului antreprenorial, religia având o tendință de încurajare a atracției spre putere în detrimentul bogăției.⁷ Religiile care oferă o toleranță mai mare spre bogăție sau chiar încurajează dobândirea ei sunt protestantismul, iudaismul și catolicismul.

Am văzut din cele de mai sus că influența factorului cultural este mai importantă decât se recunoaște de multe ori. Valorile reprezintă nucleul dur al unei culturi. Straturile exterioare ale unei culturi sunt apoi făcute de către ritualuri, eroi și simboluri.⁸ Atitudinile și valorile față de muncă, de producție, bogăție, față de noi informații, invenție și lucruri noi, precum și față de risc și eșec par a fi deosebit de relevante pentru creșterea economică.

Probabil, aceste valori sunt active pentru toți jucătorii fie că sunt consumatori, lucrători, oameni de afaceri, funcționari sau miniștri. Valorile influențează creșterea economică, prin gradul și calitatea spiritului antreprenorial într-o societate. Dar este adevărat că religia ortodoxă încurajează atracția spre putere în detrimentul celei spre bogăție? Vom găsi poate un răspuns prin adunarea unor idei semnificative a Sfinților Părinți legate de bogăție.

3. Bogăția din perspectivă teologică

Cum privesc teologii adunarea de bogății? Dobândirea bogățiilor, spun Sfinții Părinți, se face întotdeauna pe seama aproapelui.⁹ Cel care strânge bogă-

⁵ Paul Fudulu, *Teoria economică a culturilor și instituțiilor*, Editura Universitară, București, 2007, p. 187

⁶ Cele nouă religii studiate sunt: protestantism, iudaism, catolicism, ortodoxism, islamism, budism, hinduism, shintoism și taoism

⁷ A se vedea Paul Fudulu, *Compatibilitatea marilor religii cu performanța economică - O decriptare economică a dogmelor*, Editura Universitară, București, 2009.

⁸ Geert Hofstede, op. cit., pp. 18-20

⁹ A se vedea Sf. Ambrozie al Milanului, *Despre Nabot*, 2. În română Sf. Ambrozie, *Scrieri*, partea a doua, PSB, 53, București, 1994, 56; Sf Grigorie de Nyssa, *Despre ferciorie*, IV,1. În română

drd. Țifrea Elena, Filip Bogdan Alexandru

ții, „își adună bunuri care nu sunt ale sale”¹⁰, și cu cât are el mai multe, cu atât îl lipsește mai mult pe semenul său.¹¹ De aceea, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că „cei bogați și cei zgârșiți sunt un fel de hoți”¹², iar Sfântul Vasile îi numește jefuitori și răpitori.¹³ Căci într-adevăr, toți oamenii sunt egali: au toți aceeași fire, toți au fost făcuți după chipul lui Dumnezeu, toți au fost mântuiți prin Hristos, Domnul nostru.¹⁴ Lumea cu bunurile ei a fost dăruită de creator tuturor oamenilor, ca toți să se bucure de ele în egală măsură.¹⁵ Iar dacă unii oameni au mai mult decât alții, aceasta este împotriva voinței lui Dumnezeu, ducând la o stare de lucruri nefirească și anormală. La început n-a fost așa, această stare a apărut ca urmare a păcatului strămoșesc și se menține și se dezvoltă din pricina patimilor omenești, și mai ales a zgârgeniei și lăcomiei.¹⁶ Toți oamenii se pot folosi și bucura de lucrurile din această lume, și ele „nu sunt proprietatea nimănui”.¹⁷ „Folosește-te de bogăție ca bun chivernisitor al ei, iar nu spre propria desfătare”, spune Sfântul Vasile.¹⁸

La o primă citire ar părea că Sfinții Părinți încurajează sărăcia și condamnă avuția. În realitate, ceea ce se condamnă în operele lor sunt arghirofilia și pleonexia, cele două „boli spirituale” cum le numea Jean-Claude Larchet.¹⁹

Arghirofilia desemnează în mod general iubirea față de bani, ca și față de diferite alte forme de bogăție materială. Această iubire se manifestă prin plăcerea de a avea bani, prin grija de a-I păstra, prin greutatea de a te despărți de ei și prin neplăcerea resimțită atunci când îi dai.²⁰

Sf Grigorie de Nyssa, *Despre feciorie*, EIBMO, 2007, București; Sf. Vasile cel Mare, *Omilii împotriva bogăției*, VII,5; Sf. Grigorie cel Mare, *Comentariu la Iov*, XV, 19, Traducere parțială de R. Wasselynk, *Les ecrits des saints*, Namur, 1964; Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuire la Psalmul 4*, în *Scrieri*, PSB, 21, EIBMO, București, 1987, 2; Sf. Simeon Noul teolog, *Cateheze*, IX, 101-102; 206-213.

¹⁰ Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre feciorie*, IV, 3.

¹¹ *Ibidem*, 1. A se vedea, de asemenea, Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la I Corinteni*, XXIX, 8.

¹² *Omilii la I Corinteni*, X, 4.

¹³ *Omilii împotriva bogățiilor*, VII, 5. *Omilii împotriva bogăției*, VI, 5.

¹⁴ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări*, XVI.

¹⁵ A se vedea Sf. Ioan Gură de Aur, *Tâlcuire la Psalmul 4*, 2. Sf. Amrozie al Milanului, *Despre Nabot*, 2. Sf Grigorie de Nazianz, *op. cit.* Sf Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, IX, 92.

¹⁶ Sf Grigorie de Nazianz, *op. cit.*

¹⁷ Sf. Simeon Noul teolog, *Cateheze*, IX, 95-96

¹⁸ *Omilii împotriva bogățiilor*, VII, 3

¹⁹ A se vdea Jean-Claude Larchet, *Terapeutica bolilor spirituale*, Editura Sophia, București, 2001, pp. 146-158. Teologul explică cât de greu sunt de vindecate aceste boli mai ales că cel mai important pas și cel mai greu este recunoașterea de către cel bolnav suferinței a stării sale. Doar recunoscând boala și cercetând-o poate să lupte împotriva ei.

²⁰ Sf Maxim Mărturisitorul, *op. cit.*, III, 17-18

În ceea ce privește *pleonexia*, ea constă în voința de a dobândi bunuri noi și de a avea cât mai multe. În timp ce, în mod obișnuit, cuvântul arghirofilie se traduce prin „zgârcenie” (dar într-un sens mai larg decât cel folosit în mod obișnuit), *pleonexia* este redată prin „aviditate”, „lăcomie de bani”.

Cu toate că reprezintă două stări pătimase diferite, iubirea de bani și lăcomia după averi pot fi puse laolaltă, pentru că amândouă sunt zămislite de una și aceeași poftă de bunuri materiale și, în fapt ele chiar merg mână în mână.²¹

Sfinții Părinți chiar atrag atenția de multe ori că nu banii sau bunurile materiale intră în discuție atunci când vorbim despre aceste patimi, ci atitudinea perversă a omului față de ele. Rostul banilor și al lucrurilor materiale este de a fi folosiți pentru traiul de zi cu zi. Cel lacom, ca și cel zgârcit nu respectă acest rost al lor, privindu-le, în mod patologic, ca valori în sine, plăcându-le mai curând să aibă bogății, decât să se folosească de ele.²² Cu privire la acest aspect, sfântul Maxim Mărturisitorul subliniază, de asemenea, că „nimic din cele create și făcute de Dumnezeu nu este rău”²³, că patima se naște din reaua folosire a puterilor sufletului, în cazul nostru, a puterii poftitoare.

În același asentiment, Părintele, Arsenie Boca afirma: „nu sărăcia te mântuiește, nici bogăția nu te osândește; și precum nici bogăția nu te mântuiește, așa nici sărăcia nu te osândește, ci precum ai sufletul și față de bogăție și față de sărăcie. Ești sărac și zorit cu gândul după avuție, iată că nu te mântuiește sărăcia. Ești bogat, dar desfăcut cu inima de bogăția ta, iată că nu te primejduiește bogăția ta. Faptul cum stai cu sufletul: și față de una și față de alta, de asta atârnă mântuirea sau osânda ta.”²⁴

Marii teologi ai bisericii ortodoxe române par a conchide cu toții: nici bogăția, nici sărăcia în sine n-au calitatea de a osândi sau fericii pe planul veșniciei. Atitudinea sufletului față de ele este cea care determină veșnicia. Pot fi bogați care se mântuiesc și pot fi săraci care nu se mântuiesc sau se osândesc.

4. Proprietatea privată – element de divergență în religie și economie

Poate fi proprietar omul sau Dumnezeu este singurul proprietar? Proprietatea privată din **domeniul economic** are calitatea de a putea fi creatoare de resurse multiple pentru binele individual: ea generează dominația, prestigiul, drepturi politice etc. Într-o lume a banului, accesul la resursele financiare pe care le oferă

²¹ *Ibidem*, 18.

²² Pentru detalii a se vedea Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, LXXXIII, 2. Sf. Vasile cel Mare, *Omilii împotriva bogaților*, VII, 2.

²³ Sf Maxim Mărturisitorul, *op. cit.*, III, 3.

²⁴ A se vedea: Pr. Arsenie Boca, *Cărarea împărăției*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului și Mănăstirea Prislop, 1995.

drd. Țifrea Elena, Filip Bogdan Alexandru

proprietatea economică este una dintre premisele binelui înțeles pragmatic ca bunăstare. Absența naturală a acestei proprietăți, reală pentru proletariat și alte lucrări ale societății capitaliste, nu pare să fi îngrijorat doctrina liberală.

Economistul Alexanru Florian argumenta: „dacă este adevărat că orice individ sau cei mai mulți dintre ei au în societatea modernă statut de proprietar, tot atât de adevărat este că nu orice fel de proprietate asigură aceeași stare de libertate. Liberalismul este susținătorul proprietății care se reproduce, se dezvoltă, produce profit; este vorba aici de proprietatea modernă din economia de piață liberă a cărei dinamică reproduce implicit și elemente necesare pentru o independență practică, reală a individului, pentru acces la puterea economică și/sau politică”.²⁵

Este legitim să ascultăm și părerile contrarii care au reprodus concepția după care anumiți indivizi nu au dreptul să posedate proprietate privată. Karl Marx, comunistul, a scris:

“Emanciparea muncii cere[...]o distribuire echitabilă a mijloacelor de muncă.”²⁶ Marx a imaginat un stat destul de mare pentru a împărți proprietatea acumulată după muncă: “De la fiecare după posibilități, fiecăruia după nevoi.”²⁷

Cea mai mare temere a economiștilor clasici și neoclasici este ca ideile socialiste și comuniste, care oricum mai plutesc în tainițele minții cuiva, să nu fie etalate din nou. Economiiștii nu exclud necesitatea filantropiei, a ajutorului reciproc, dar se opun ideilor egalitariste prin care bunurile ar trebui redistribuite în mod egal tuturor oamenilor.

În *Teoria sentimentelor morale*, Adam Smith corelează progresul bogăției materiale cu valorile morale. Este clar că pentru Smith, ordinea economică realizată prin exercițiul liber al interesului personal nu înseamnă și egalitate între indivizi. Ordinea socială este una stratificată, cu extreme între bogați și săraci. Dar pentru el, aceasta nu este o problemă. El nu „taie” vârfurile pentru a apropia media de bază. Nu, el adoptă o „poziție liberală”.²⁸ Mai întâi reiterează principiul biblic conform căruia satisfacțiile morale sunt superioare celor materiale. Din păcate cei dezavantajați sunt cei săraci căci „cei care iubesc bogăția abandonează repede calea virtuții [...]; calea bogăției și cea a virtuții sunt adesea, opuse una alteia”.²⁹

Mai apoi, își canalizează încrederea către Mâna Invizibilă³⁰ – singura în măsură de a face compensările necesare și a stabili armonia.

²⁵ Alexandru Florian, *Fundamentele doctrinelor politice*, Editura Universitară, București, 1998, pp. 67-68.

²⁶ Karl Marx, *Capital, The Communist Manifesto and Other Writings*, The Modern Library, New York, 1959, p. 7, bibliotecă on-line www.questia.com (ultima accesare 20.03.2010)

²⁷ *Ibidem*, p. 19

²⁸ Ion Pohoată, *Doctrină economică universală. Predecesori și fondatori*, Fundația „Gheorghe Zane”, Iași, 1993, p. 89

²⁹ Adam Smith, *Theorie des sentiments moraux*, în Ion Pohoată, *op. cit.*, pag. 89

³⁰ Prin „mâna invizibilă” Adam Smith înțelege Dumnezeu

„Stomacul celui bogat nu este pe aceeași măsură cu dorințele sale și nu conține mai mult decât cel al unui țăran obișnuit. El este forțat de a distribui ceea ce nu consumă [...]. Bogații nu consumă niciodată mai mult decât săracul; și aceasta în ciuda avidității și egoismului lor. Ei împărtășesc cu ultimul produsele muncii. O Mână invizibilă pare să-i forțeze a tinde spre aceeași distribuție a bunurilor necesare vieții care ar fi avut loc dacă pământul ar fi fost împărțit în porțiuni egale locuitorilor săi; și, astfel, fără a avea intenția, fără a o ști chiar, bogatul servește interesului social [...].”³¹

Nici **teologii** nu exclud necesitatea stăpânirii lucrurilor de către oameni. Dar deosebirea de ansamblu a explicației, este că oamenii trebuie să înțeleagă că lucrurile pe care le au nu sunt proprietatea lor absolută, ci doar proprietatea lor relativă. Dacă de fapt și de drept, proprietatea și stăpânia lumii e a lui Dumnezeu, atunci omul e numai un fel de chiriaș, un fel de administrator și nicidecum proprietarul absolut al lumii. Că, de se va crede stăpân absolut al lumii, seamănă cu credința îngerului nebun.

Părintele Arsenie Boca argumnetează: „pentru ca să înfrâneze pe om de la o cădere ca aceasta, Dumnezeu l-a numit iconom nedrept, pe de o parte, pe motivul că n-are proprietatea absolută, ci numai proprietatea relativă; iar pe de altă parte, ca să-l ferească de căderea în nebunia îngerului rău. Așadar, de îndată ce se dă pe sine proprietar absolut al lumii, se ciocnește cu Dumnezeu, Îl tăgăduiește, Îl înlătură, Îl expropriază, și cu asta crede întocmai ca Lucifer. Nu-și dă seama bietul om că, primind ispita, va fi zdrobit sub dărâmurile propriei sale iubiri nebune”.³²

Deci, din punct de vedere religios, bunurile materiale reprezintă proprietatea absolută a lui Dumnezeu și proprietatea relativă a omului. Omul poate poseda lucruri din lumea aceasta cu condiția ca lumea să nu-l posede pe el.

5. Concluzii

...câteva posibile răspunsuri

Cum privesc economiștii valorile ortodoxe promovate? Țările care au culturi caracterizate printr-o înaltă preferință pentru putere nu sunt, într-o proporție egală, compatibile cu performanța economică. Conform studiilor unor economiști ortodoxia ar încuraja mai mult atracția spre putere față de atracția spre bogăție.

Acesta nu ar fi un argument în acuzarea religiei pentru slabele performanțe economice după cum am văzut în subcapitolul următor în care am încercat să răspundem la întrebarea *Cum privesc teologii adunarea de bogații?* Bogăția nu

³¹ *Idem*, pag. 90

³² Pr. Arsenie Boca, *Cărarea împărăției*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului și Mănăstirea Prislop, 1995.

drd. Țifrea Elena, Filip Bogdan Alexandru

este văzută ca un „rău” de către teologi ci starea sufletească a omului în raport cu aceasta.

Deși am pornit de pe două maluri diferite în care se găsesc economiștii și teologii, se pare că am stabilit deja o punte: nici bogăția, nici sărăcia în sine n-au calitatea de a osândi sau fericii pe planul veșniciei. Din punct de vedere religios, atitudinea sufletului față de bogăție este cea care determină veșnicia. Pot fi bogați care se mântuiesc și pot fi săraci care nu se mântuiesc sau se osândesc. Nici paradigma de gândire economică nu este mai departe de acest adevăr pentru că încă de la Adam Smith se argumentează că satisfacțiile morale sunt superioare celor materiale.

Spiritul antreprenorial presupune în primul rând crearea unei afaceri proprii, dar și dorința de a o dezvolta mereu. Este acest lucru în contradicție cu valorile ortodoxe? Și mai ales *poate fi proprietar omul sau Dumnezeu este singurul proprietar*? Deși crează inegalități, economiștii clasici și neoclasici au pledat mereu pentru proprietatea privată, concurență, individualism, piață liberă. Pleduariile politice pentru „bunurile comune” au adus urmări nefaste în istoria omenirii. Însă din punct de vedere ortodox, aceasta nu înseamnă că omul se poate considera stăpânul absolut al bunului pe care îl posedă. Dacă de fapt și de drept, proprietatea și stăpânia lumii e a lui Dumnezeu, atunci omul e numai un fel de chiriaș, un fel de administrator. Economiștii nu fac distincție între proprietatea absolută și proprietatea relativă, preocuparea lor de bază este să apere proprietatea privată în fața celei colective, în primul rând din rațiuni istorice și în al doilea rând din considerentul că omul va fi motivat să lucreze pentru el și familie mai bine decât pentru o întregă comunitate.

Întorcându-ne la ipoteza de la care am plecat, studiile unor economiști și sociologi într-adevăr ierarhizează ortodoxia printre religiile care încurajează mai mult dependența față de putere în detrimentul bogăției.

Am dori să argumentăm în continuare că nu este atât de ușor de cuantificat religia. Poți face statistici în legătură cu PIB-ul pe cap de locuitor, cu preferințele consumatorilor dintr-un an etc., dar să introduci religia într-o ecuație, chiar la nivel de dogmă, considerăm că nu este atât de facil. Religia, în cazul de față ortodoxia, înseamnă o stare lăuntrică, o trăire pe care nu se știe câți o pot dobândi. Acesta este o mare taină ce nu poate fi închisă în chenare. Cine poate striga în gura mare: eu sunt un mare creștin, un mare ortodox care respect valorile religiei? Este acesta un adevărat credincios? În plus, chiar ortodoxia promovează valori după care s-au dezvoltat multe state avansate (într-adevăr în state în care predominante au fost alte religii protestantism, catolicism etc): dragostea față de muncă, corectitudinea, milostenia față de aproape, respectul față de oameni și mai ales față de familie.

Am putea conchide afirmând că ortodoxia nu poate fi acuzată ca fiind cauza sărăciei, dimpotrivă ea ajută societatea prin încercarea de educare în spiritul unor valori înalte. Iar o societate astfel educată duce inevitabil și la progres economic.